

Anna Pachowicz

Akademia Nauk Stosowanych w Tarnowie

ORCID: 0000-0002-0977-6150

Dokumenty Towarzystwa Opieki nad Polakami we Francji (1941–1944) w zasobach Biblioteki Polskiej w Paryżu

Rys historyczny Towarzystwa Opieki nad Polakami we Francji (TOPF) – Groupement d'Assistance aux Polonais en France (GAPF)

W organizacji opieki dla obywateli państwa polskiego¹ w okresie II wojny światowej na terenie Francji można wyróżnić kilka etapów. Były one ściśle uzależnione od sytuacji politycznej, jaka miała miejsce w latach 1939–1945 w tym kraju. Pierwszy obejmował okres od czerwca do września 1940 r., czyli do momentu przerwania oficjalnych relacji i likwidacji polskich placówek rządowych, ambasady i konsulatów. Drugi etap trwający od września 1940 r. do dnia 23 września 1941 r. rozpoczął się w momencie, gdy zostały „przerwane” oficjalne relacje polsko-francuskie, a opiekę od konsulatów w południowej Francji i od konsulatów honorowych we Fran-

---

¹ Udający się w kierunku Francji emigranci z Polski reprezentowali różne grupy społeczne, byli to przede wszystkim wojskowi i osoby cywilne, w tym urzędnicy państwowi. Nikogo nie zniechęcały mnożące się problemy, m.in. żołnierzom zagrażało internowanie, a od osób cywilnych wymagano kilku wiz wyjazdowych i tranzytowych, które wówczas niezmiernie trudno było uzyskać. Francja była krajem, do którego na przestrzeni dziejów wielokrotnie emigrowali Polacy. Według danych na dzień 1 września 1939 r., emigracja ta liczyła 500 tys. osób, z tego 400 tys. stanowili rdzenni Polacy, od 60 do 70 tys. Żydzi, ok. 25–30 tys. Ukraińcy. Przebywała tam tzw. stara emigracja, tworzył się rząd oraz armia polska. Informacje o sytuacji w tym kraju docierały na ziemię polskie i zachęcały do wyjazdu. S. Zabiello, *Na posterunku we Francji*, Warszawa 1967, s. 190–224; P. Kalinowski, *Emigracja polska we Francji w służbie dla Polski i Francji 1939–1945*, Paryż 1970, s. 32–40; M. Babiński, *Z akcji Polskiego Czerwonego Krzyża, „Wojenny Rocznik Emigracji Polskiej we Francji 1939–1944”*, Lyon 1945.

cuskiej Afryce Północnej przejmowały Biura Polskie oraz Polski Czerwony Krzyż. Jednak decyzją władz okupacyjnych instytucje te również nie mogły funkcjonować. W kolejnym, trzecim etapie trwającym od września 1941 r. do maja 1944 r. działalność opiekuńczą przejmowało od PCK Towarzystwo Opieki nad Polakami we Francji (TOPF) – Groupement d'Assistance aux Polonais en France (GAPF)². Natomiast w ostatnim okresie od czerwca do września 1944 r. opiekę nad uchodźcami koordynował aparat Biur Administracji Polaków (BAP) we Francji³.

Zarządzeniem władz francuskich z dnia 27 czerwca 1941 r. PCK na terenie Francji został rozwiązany. Wyznaczono tzw. okres likwidacji początkowo do 30 września 1941 r., jednak, ze względu na wiele trudności⁴, okres ten przedłużono do 31 października 1941 r. Władze francuskie zwracały uwagę stronie polskiej, aby „nie było zwykłego przemalowania szyldu i aby nowe Towarzystwo możliwie różniło się zewnętrznie od PCK”⁵.

Pierwsze zebranie organizacyjne TOPF miało miejsce 12 czerwca 1941 r. w Vichy, przewodniczył mu Feliks Chiczewski. Uchwalono statut nowej organizacji, wybrano wówczas Zarząd w składzie: prezes Zygmunt Lubicz-Zaleski oraz członkowie zarządu: Józef Jakubowski i Witold Obrębski. TOPF miało działać pod nadzorem francuskiego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Ministerstwa Pracy, któremu podlegała opieka społeczna. Statut organizacji został zatwierdzony przez francuskiego ministra spraw wewnętrznych dekretem z 17 sierpnia 1941 r.⁶ Zgodnie z nim głównym zadaniem TOPF miało być zapewnienie pomocy materialnej, intelektualnej i moralnej potrzebującym obywatelom polskim znajdującym się na terenie całego państwa francuskiego. Prawną siedzibą Towarzystwa był Lyon. W rzeczywistości władze TOPF przebywały w Romans (departament Drôme) od 1 września do 31 grudnia 1941 r., a później w miejscowości La Tronche pod Grenoble (departament Isère).

² A. Pachowicz, *Towarzystwo Opieki nad Polakami we Francji 1941–1944*, Toruń 2013, passim.

³ Biblioteka Polska w Paryżu (dalej: BPP), Archiwum Mieczysława Biesiekierskiego (dalej: AMB) sygn. tym. 8, Prace M. Biesiekierskiego związane z działalnością opiekuńczą, k. 3 (teka niepaginowana, numeracja w obrębie dokumentu).

⁴ Dotyczyły one np. funkcjonowania schronisk polskich.

⁵ Instytut Polski i Muzeum im. gen. W. Sikorskiego, PRM-K 16, 4, k. 35.

⁶ BPP, Archiwum Polskiego Czerwonego Krzyża we Francji ze spuścizny Józefa Jakubowskiego (dalej PCK, SJJ) sygn. tym. 8, *Statut du Groupement d'Assistance aux Polonais en France*, k. 1–3 (teka niepaginowana, numeracja w obrębie dokumentu).

Zasób archiwalny dotyczący TOPF

Największy zasób archiwalny dotyczący TOPF znajduje się w zbiorach Biblioteki Polskiej w Paryżu. Dzieje tego miejsca, czyli Towarzystwa Historyczno-Literackiego i Biblioteki Polskiej w Paryżu (BPP) sięgają 29 kwietnia 1832 r.⁷ Wówczas powołano Towarzystwo Literackie. Następnie z inicjatywy Juliana Ursyna Niemcewicza i Henryka Sienkiewicza zorganizowano Wydział Historyczny⁸, a w 1838 r. Wydział Statystyczny⁹. W 1854 r. połączono Wydział Historyczny z Towarzystwem Literackim, tworząc Towarzystwo Historyczno-Literackie działające do dnia dzisiejszego.

Na mocy dekretu Napoleona III uzyskało ono status instytucji użyteczności publicznej. Ośrodkiem jego działalności została utworzona na mocy aktu fundacyjnego dnia 24 listopada 1838 r. Biblioteka Polska w Paryżu (BPP). Otwarto ją z inicjatywy wielu osób, m.in. księcia Adama Jerzego Czartoryskiego, poety Juliana Ursyna Niemcewicza, Adama Mickiewicza, gen. Karola Kniaziewicza, historyka Karola Sienkiewicza.

Od 1853 r. BPP ma swoją siedzibę w szóstej dzielnicy Paryża przy quai d'Orléans 6 na Wyspie św. Ludwika. Budynek ten zakupiono ze środków emigrantów.

Zgromadzone w BPP po zakończeniu II wojny światowej archiwalia dotyczące Towarzystwa Opieki nad Polakami we Francji pozwalają przede wszystkim na dokładne usystematyzowanie wszystkich form sprawowanej przez nie opieki¹⁰. Umożliwiają ponadto ukazanie z jednej strony działalno-

⁷ W tym również roku założone zostało Towarzystwo Naukowej Pomocy, jego prezesem był Adam Jerzy Czartoryski, a sekretarzem Aleksander Jełowicki. K. Seroka, *Biblioteka Polska w Paryżu (1838–1871). Studium bibliologiczne*, Warszawa 2017, s. 49; A. Niewęglowski, *Brève histoire de l'Hôtel 6, quai d'Orléans*, [w:] *Bibliothèque Polonaise de Paris: colloque de 20–21 septembre 2004*, réd. M. Stęplewska, Cracovie 2008; F. Pułaski, *Biblioteka Polska w Paryżu w latach 1893–1948*, Paryż 1948; F. Ziejka, *Skarby kultury polskiej na Wyspie Świętego Ludwika w Paryżu*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, Prace Literackie 2015, nr 55; J. Pezda, *Historia Biblioteki Polskiej w Paryżu w latach 1838–1893*, Kraków 2013.

⁸ Prezesami Wydziału, którego głównym zadaniem było odnajdywanie i gromadzenie różnorodnych materiałów historycznych pochodzących ze źródeł z zagranicy dotyczących Polski i utworzonego w 1836 r. byli: J. Ursyn Niemcewicz, A. Mickiewicz, T. Morawski. K. Seroka, *Biblioteka Polska w Paryżu (1838–1871)...*, s. 44–46.

⁹ Powołano go w 1838 r., prezesem był m.in. L. Plater, a sekretarzem S. Kunatt. Wydział ten zajmował się pracami statystycznymi i geograficznymi, część prowadzonych badań dotyczyła opisów różnych regionów Polski. Ibidem, s. 47.

¹⁰ Było to główne zadanie, jakie powierzono TOPF, i obejmowało m.in. opiekę otwartą, opiekę zamkniętą, opiekę nad kombatantami, opieki nad inwalidami, opiekę nad Polakami w strefie okupowanej (przebywającymi w więzieniach francuskich i obozach karnych), opiekę sanitarną – medyczną w sanatorium w Hauteville i w szpitalu w Marsylii. TOPF

ści tej instytucji opiekuńczej w latach 1941–1944, natomiast z drugiej strony przedstawienie relacji z władzami francuskimi. Dzięki zachowanym różnorodnym dokumentom strony polskiej, m.in. wypracowanym przez rząd, PCK, TOPF, jak również strony francuskiej, przede wszystkim poszczególnych ministerstw, którym podlegały instytucje opiekuńcze, możliwe jest całościowe odtworzenie dziejów TOPF. W archiwaliach TOPF znajdują się także materiały stanowiące znaczący przyczynek do biografii działaczy tej organizacji, tych najbardziej znanych oraz tych mniej rozpoznawanych.

Il. 1. Siedziba BPP w Paryżu. Źródło: archiwum Autorki.

Charakterystyka zasobu archiwalnego dotyczącego TOPF w BPP

Analizując szczegółowo zakres zasobu BPP, należy podkreślić, że dokumenty wytworzone przez samą instytucję TOPF oraz przez władze francuskie zawiera zasób Archiwum Polskiego Czerwonego Krzyża we Francji ze spuścizny Józefa Jakubowskiego, liczący 47 teczek¹¹.

Józef Jakubowski urodził się 17 października 1899 r. w Warszawie. W 1916 r. ukończył gimnazjum w Warszawie, a w 1917 r. rozpoczął stu-

---

skupiało się także poszukiwaniu osób zaginionych, na dostarczeniu pomocy odzieżowej oraz na zapewnieniu dostępu do polskiej oświaty, a także na działalności w sferze kultury i oświaty.

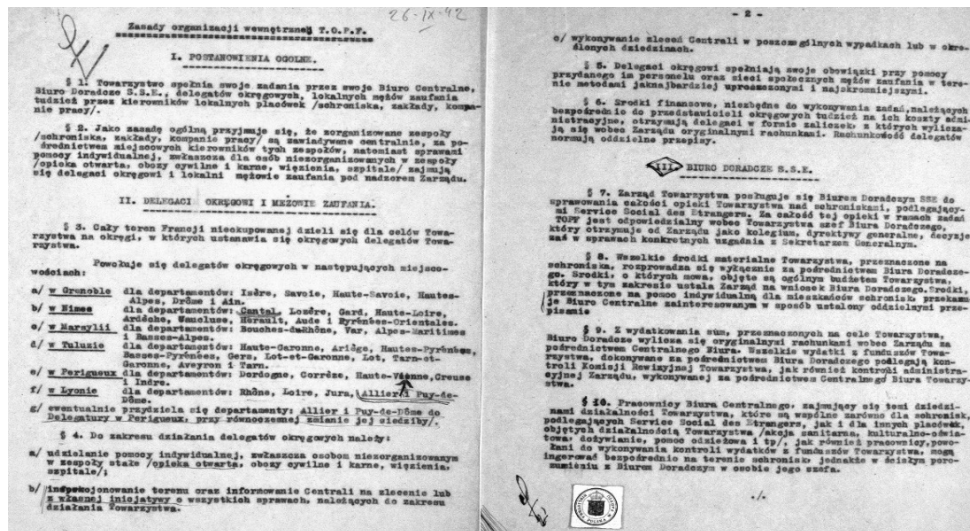
¹¹ BPP, PCK SJJ sygn. tym. 1–47.

dia na Politechnice Warszawskiej. Przerwała je wojna polsko-bolszewicka. W 1924 r. ukończył Wyższą Szkołę Handlową. W latach 1925–1932 pełnił funkcje sekretarza, zastępcy dyrektora i dyrektora naczelnego w Radzie Naczelnej Kupiectwa Polskiego. Z kolei w okresie 1932–1939 był dyrektorem Izby Przemysłowo-Handlowej w Warszawie. Od 1940 r. przebywał we Francji, gdzie rozpoczął pracę najpierw w PCK, potem w TOPF.

Il. 2. Józef Jakubowski (1899–1984). Źródło: BPP, Archiwum Polskiego Czerwonego Krzyża we Francji ze spuścizny Józefa Jakubowskiego (dalej PCK SJJ) sygn. tym. 1, Materiały dotyczące biografii Józefa Jakubowskiego (teka niepaginowana).

Aktywnie współpracował z Polskim Ruchem Opору we Francji oraz z wieloma instytucjami, m.in. takimi jak Francuski Czerwony Krzyż (FCK), Wydział Opieki Społecznej dla Obcokrajowców (Service Social d'Aide aux Emigrants - SSAE), Międzynarodowa Organizacja Uchodźców - Organisation Internationale des Réfugiés IRO) czy też Stowarzyszenie Polskich Kombatanów. Natomiast po zakończeniu wojny od 1965 r. do 1980 r. był związany z Księgarnią Polską w Paryżu, pełnił funkcję jej dyrektora, był także członkiem THL; zmarł 25 września 1984 r. w Issy-les-Moulineaux¹².

Il. 3. Zasady organizacji wewnętrznej TOPF. Źródło: BPP (dalej PCK SJJ), sygn. tym. 8, Materiały organizacyjne, protokoły zebrań Towarzystwa Opieki nad Polakami, Zasady organizacji wewnętrznej TOPF (teka niepaginowana).

W zasobach Archiwum Polskiego Czerwonego Krzyża we Francji ze spuścizny Józefa Jakubowskiego można odnaleźć najważniejsze dokumenty dotyczące TOPF, a więc ukazujące zarówno okoliczności powołania tej instytucji, jak i charakterystyczne podejmowane przez nią działania w latach 1941-1944 oraz zakończenie pracy opiekuńczej. Dokumenty są ułożone

¹² J. Jakubowski został odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi (za prace w dziedzinie handlu), Złotym Krzyżem Zasługi z Mieczami (za prace w opiece społecznej nad Polakami w okresie okupacji niemieckiej we Francji), Krzyżem Orderu Odrodzenia Polski (za pracę w samorządzie gospodarczym), Krzyżem Walecznych, Medalem Ruchu Opору i Croix de Guerre avec Etoile de Vermeil (za pracę w polskim ruchu oporu i za współpracę z francuskim resistance FFOI). BPP, PCK SJJ, sygn. tym. 1 Materiały dotyczące biografii Józefa Jakubowskiego (teka niepaginowana).

w następującym porządku:

- sygn. tym. 1, Materiały dotyczące biografii Józefa Jakubowskiego;
- sygn. tym. 2, Dokumenty dotyczące działalności J. Jakubowskiego w Polskim Czerwonym Krzyżu i Towarzystwie Opieki nad Polakami we Francji;
- sygn. tym. 3, Materiały dotyczące pierwszego okresu działalności Polskiego Czerwonego Krzyża we Francji;
- sygn. tym. 4, Protokoły posiedzeń organów Polskiego Czerwonego Krzyża we Francji, t. I i II;
- sygn. tym. 5, Sprawozdania z działalności Polskiego Czerwonego Krzyża we Francji;
- sygn. tym. 7, Materiały dotyczące likwidacji Polskiego Czerwonego Krzyża we Francji, t. I i II;
- sygn. tym. 8, Materiały organizacyjne, protokoły zebrań Towarzystwa Opieki nad Polakami we Francji (TOPF – GAPF);
- sygn. tym. 9, Rozliczenia finansowe PCK i TOPF;
- sygn. tym. 10, Sprawozdania z działalności organów Towarzystwa Opieki nad Polakami we Francji;
- sygn. tym. 11, Sprawy likwidacji TOPF;
- sygn. tym. 12, Towarzystwo Opieki nad Polakami we Francji – korespondencja;
- sygn. tym. 13, Materiały związane z posiedzeniami Zarządu Polskiego Czerwonego Krzyża;
- sygn. tym. 14, Organizacja opieki schroniskowej;
- sygn. tym. 15, Materiały dotyczące Domu Schroniskowego PCK w Grenoble;
- sygn. tym. 16, Sprawy opieki schroniskowej;
- sygn. tym. 17, Działalność PCK wobec zmiany sytuacji politycznej;
- sygn. tym. 18, Materiały dotyczące organizowania pomocy więźniom obozów, byłym jeńcom wojennym oraz Żydom polskim;
- sygn. tym. 19, Sprawy Działu Zatrudnienia i Działu Oświaty PCK;
- sygn. tym. 20, Sprawy administracyjno–kadrowe PCK i TOPF;
- sygn. tym. 22, Opracowania i raporty dotyczące historii i działalności Polskiego Czerwonego Krzyża;
- sygn. tym. 25, Korespondencja związana z działalnością PCK;
- sygn. tym. 28, Zbiór fotografii dotyczących działalności PCK;
- sygn. tym. 29, Prasa polska na obczyźnie, artykuły z prasy zagranicznej;

- sygn. tym. 41, Materiały różne;
- sygn. tym. 47, Materiały informacyjne przesłane do Grand Hôtel w Grenoble.

Kolejny, również ważny zasób informacji o TOPF, stanowi Spuścizna Z. Lubicz-Zaleskiego. Zygmunt Lubicz-Zaleski urodzony 27 września 1882 r. w Klonowcu koło Kielc (używał pseudonimów: „R. de Bron”, „R. Debron”). Studiował w Cesarskim Instytucie Politechnicznym w Warszawie (działał w ZMP Zet), w Monachium i Paryżu. Był wykładowcą języka polskiego w latach 1914–1916 w École des Hautes Études Sociales w Paryżu, a w okresie 1916–1922 w École des Langues Orientales. Z kolei w okresie 1918–1919 był redaktorem czasopisma armii polskiej we Francji „Polak”, a także współredaktorem serii przekładów dzieł literatury polskiej na język francuski pt. „Collection Polonaise”. Od 1920 r. kierował sekcją polską L’Institut d’Études Slaves. Jako profesor Instytutu Studiów Słowiańskich w Paryżu został oddelegowany przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego od 16 lipca 1925 r. do Francji w celach naukowych. Rok później mianowano go ekspertem honorowym Komisji Międzynarodowej Współpracy Intelktualnej przy Lidze Narodów. W 1929 r. został docentem na Uniwersytecie Warszawskim, wykładał najnowszą literaturę polską z uwzględnieniem relacji polsko-francuskich. Jego działalność została dostrzeżona i w 1938 r. otrzymał za działalność w dziedzinie historii literatury i krytyki literackiej Złoty Wawrzyn Polskiej Akademii Literatury, a za prace w dziedzinie francusko-polskiego zbliżenia kulturalnego został odznaczony Legią Honorową.

W okresie 1935–1939 redagował m.in. „Życie Sztuki” w Warszawie. Od 1934 r. był zastępcą Delegata Rządu Polskiego do Międzynarodowego Instytutu Współpracy Intelktualnej w Paryżu. Dnia 15 grudnia 1936 r. nadano mu tytuł profesora Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego w Warszawie. Po wybuchu II wojny przedostał się do Francji i tam aktywnie działał. W 1946 r. został odznaczony Médaille de la Libération Uniwersytetu Wolnego w Brukseli, a w 1947 r. otrzymał tytuł doktora honoris causa Uniwersytetu w Lille. Jest autorem licznych publikacji, m.in. *Z życia młodzieży warszawskiej*, *Kobieta i kobiecość w twórczości Juliusza Słowackiego* (1910), *Zygmunt Krasiński. O dziełach i życiu poety w setną rocznicę urodzin* (1912), *Dzieło i twórca. Studia i wrażenia literackie* (1913), *Jedność i wielość sztuki* (1934), *Na wąskiej między snu i burzy* (1914), *O rzeczach błahych i wiecznych* (1929), *Drogi i bezdroża Biografii* (1946), *W poszukiwaniu rytmu i stylu epoki* (1947), *Rola wyobraźni w twórczości naukowej* (1946), *Z dziejów walk o szkołę polską* (1930, 1934), *Z dziejów polskiej twórczości* (1917), *Ge-*

niusz urojenia (1932), *Attitudes et destinées (FACES et profils d'écrivains polonais)* (1932), *Kariatydy strącone* (1946), *Wiersze zebrane* (1969). Zmarł dnia 15 grudnia 1967 r. w Paryżu¹³.

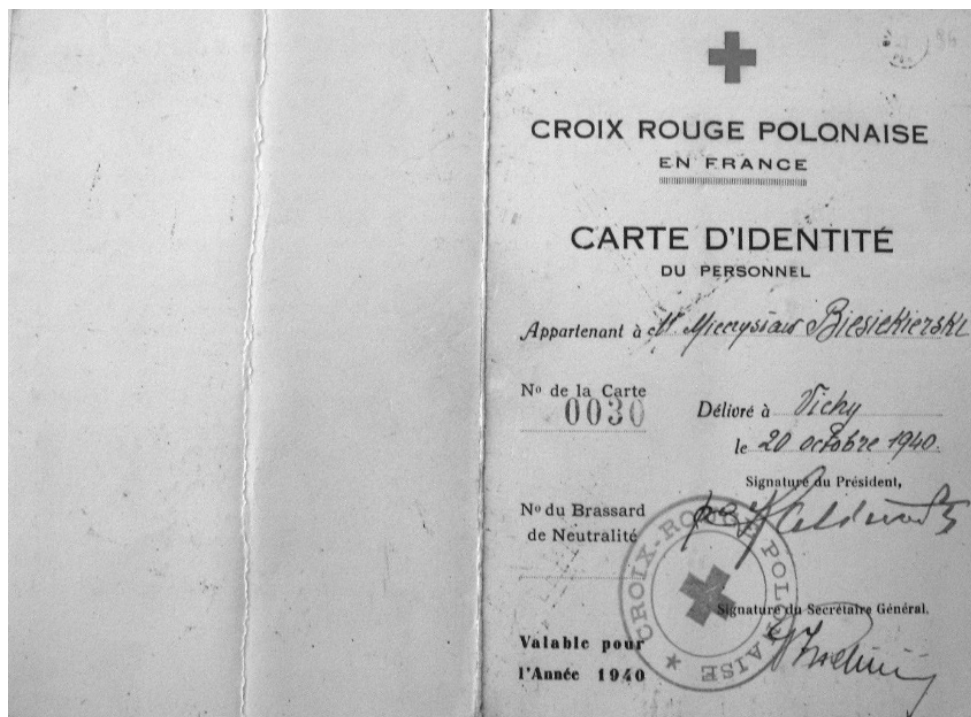
Dla usystematyzowania historii TOPF przydatne są następujące materiały ze Spuścizny Z. Lubicz-Zaleskiego:

- akc. 3880/1, Działalność Zygmunta Lubicz-Zaleskiego jako delegata Ministerstwa Wyznań Religijnych Oświecenia Publicznego do spraw szkolnictwa na terenie Francji oraz w Towarzystwie Opieki nad Polakami we Francji;
- akc. 3882/1, Działalność Zygmunta Lubicz-Zaleskiego jako koordynatora ds. przydziału środków na pobyt i naukę we Francji w latach 1940–1948;
- akc. 3917/1, Papiery osobiste Zygmunt Lubicz-Zaleski.

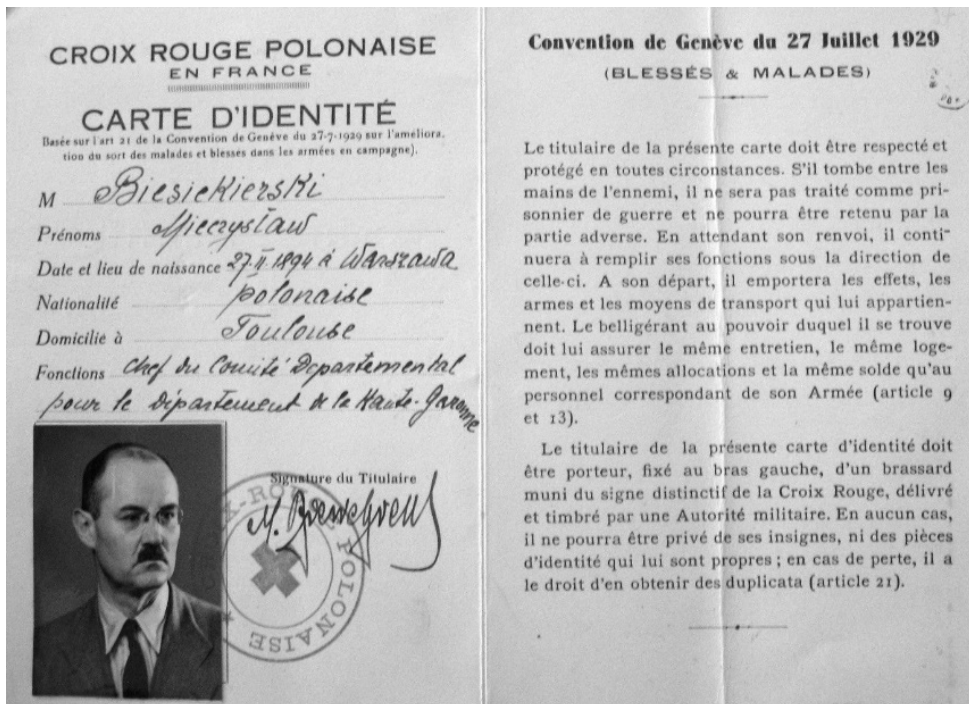
Następny zbiór źródeł poszerzających wiedzę na temat TOPF stanowi Archiwum Mieczysława Biesiekierskiego. Mieczysław Biesiekierski urodził się 27 lutego 1894 r. w Warszawie. Ukończył studia na Politechnice Warszawskiej, a w 1913 r. Uniwersytet w Liège. W latach 1919–1939 pracował w Ministerstwie Pracy i Opieki Społecznej, we wrześniu 1939 r. pełnił funkcję Dyrektora Funduszu Pracy. Od dnia 11 listopada 1939 r. do dnia 15 lutego 1940 r. pracował w Amerykańskiej Komisji Pomocy Polakom jako kierownik jej Oddziału w Craiovej w Rumunii, zakres jego obowiązków obejmował m.in. dowody, listy, nominacje. Od maja do czerwca 1940 r. był urzędnikiem w Ministerstwie Przemysłu i Handlu, natomiast od 1 sierpnia 1940 r. do dnia 30 sierpnia 1941 r. pracował w charakterze zastępcy Delegata w Delegaturze Okręgowej PCK w Tuluzie oraz pełnił funkcję kierownika działu w Zarządzie Głównym PCK w Vichy. Zajmowane stanowisko opuścił wskutek likwidacji PCK 1 listopada 1941 r. Następnie działał w TOPF, a także w latach 1942–1944 w Ruchu Oporu Polskiej Organizacji Walki o Niepodległość (POWN) „Monika”. Od września 1944 r. do lipca 1945 r. pełnił funkcję radcy do spraw społecznych ambasady RP w Paryżu. Od 1 lipca 1945 r. był współpracownikiem ambasadora K. Morawskiego.

¹³ P. Kraszewski, *Zaleski Zygmunt*, [w:] *Encyklopedia Polskiej Emigracji i Polonii* (dalej: EPEP), t. 5: S–Ż, red. naczelny K. Dopierała, Toruń 2005, s. 382–383; BPP, Papiery osobiste Zygmunt Lubicz Zaleski (dalej: ZLZ), akc. 3917/1 *Zaświadczenie Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświadczenia Publicznego dla Z. Lubicz-Zaleskiego 3 X 1926 r.*; BPP, ZLZ akc. 3917/1, *Zaświadczenie Konsulatu RP w Paryżu dla Z. Lubicz-Zaleskiego*; BPP, ZLZ akc. 3917/1 *Akt mianowania Z. Lubicz-Zaleskiego profesorem tytularnym*; BPP, ZLZ akc. 3882/1, *Działalność Zygmunta Lubicz-Zaleskiego jako koordynatora ds. przydziału środków na pobyt i naukę we Francji w latach 1940–1948*; Zygmunt Lubicz-Zaleski, *Dziennik nieciągły 1904–1925*, oprac. i przypisami oparzyła M. Willaume, Paryż–Łódź 1988, passim.

W latach 1950–1952 pracował w IRO, w okresie 1952–1963 we Francuskim Urzędzie Ochrony Uchodźców i Bezpaństwowców (Office Français de Protection de Réfugiés et Apatrides – OFPRA), a w latach 1963–1974 jako wykładowca w Institut Slaves Université de Paris. Odznaczony został Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski w 1928 r., Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski w 1939 r., Złotym Krzyżem Zasługi w 1937 r., Złotym Krzyżem Zasługi z Mieczami w 1946 r., Krzyżem Komandorskim Boliwijskiego Orderu „Cóndor de los Andes” (Kondora Andów) w 1938 r. Zmarł dnia 31 sierpnia 1974 r. w Paryżu¹⁴.

¹⁴ BPP, Archiwum Mieczysława Biesielierskiego sygn. tym. 1 *Dokumenty biograficzne Mieczysława Biesielierskiego, Zaświadczenie wydane przez American Commission for Polish Relief (Bukareszt, 15 II 1940); Attestation du Secrétaire Général de la Croix Rouge Polonais en France (Toulouse, 26 VII 1940); Zaświadczenie Komisji Likwidacyjnej PCK (Romans 30 X 1941); Zaświadczenie o pracy w Biurze Technicznym SCSE (Vichy 5 I 1944); BPP, PCK, SJJ sygn. tym. 22, *Opracowania i raporty dotyczące historii i działalności Polskiego Czerwonego Krzyża. Biesielierski Mieczysław, (teka niepaginowana); B. Wierzbiański, Polonia zagraniczna w latach 1939–1946, Londyn 1946, s. 30.**

Il. 4. Legitymacja PCK we Francji Mieczysława Biesiekierskiego. Źródło: BPP, AMB, sygn. tym. 1. Legitymacja PCK we Francji Mieczysława Biesiekierskiego (teka niepaginowana).

Zbiór archiwaliów Mieczysława Biesiekierskiego jest również ważny dla odtworzenia dziejów TOPF. Zawiera nie tylko dokumenty biograficzne, lecz także związane z działalnością opiekuńczą, w jaką był zaangażowany Mieczysław Biesiekierski na terenie Francji. Są to więc opisy działalności opiekuńczej, sprawozdania z działalności TOPF. Wśród dokumentów dostępnych w tej kolekcji należy wymienić poniższe:

- sygn. tym. 1, Dokumenty biograficzne Mieczysława Biesiekierskiego;
- sygn. tym. 2, Materiały do działalności Mieczysława Biesiekierskiego w Biurze SSE (Service Social des Étrangers);
- sygn. tym. 8, Prace M. Biesiekierskiego związane z działalnością opiekuńczą;
- sygn. tym. 11, Materiały do działalności oświatowej ze spuścizny M. Biesiekierskiego.

Do przedstawienia dziejów TOPF i do uzupełnienia omawianych zagadnień można wykorzystać także pojedyncze dokumenty pochodzące ze zbiorów archiwalnych osób pracujących w TOPF i współpracujących

z tą organizacją. Można wymienić tutaj m.in takie nazwiska jak: Aleksander Kawałkowski, Rosa Bailly, Anna Bohomolec, Seweryn Różycki, Józef Kozuchowski, Piotr Kalinowski, Tytus Komornicki, Tadeusz Błaszkiwicz, Jan Brzękowski oraz archiwum rodziny Malinowskich. Wymienione osoby angażowały się w prace na rzecz Towarzystwa, w jego rozwój i sprawne funkcjonowanie.

Archiwalia związane z Aleksandrem Kawałkowskim¹⁵, pełniącym m.in. funkcję Konsula Generalnego RP w Lille, inicjatora utworzenia Związku Polaków we Francji, to: Dokumenty osobiste i materiały biograficzne Aleksandra Kawałkowskiego. Pol., franc., ang. 1919–1965 – sygn. 1136.

Warto zwrócić również uwagę na spuściznę Rosy Bailly¹⁶, Francuzki bardzo zaangażowanej w organizację pomocy dla Polaków i państwa polskiego. W 1919 r. założyła i była sekretarz generalną towarzystwa Les Amis de la Pologne. W czasie II wojny światowej organizowała pomoc dla polskich jeńców i żołnierzy we Francji. Rosa Bailly pomagała TOPF w zorganizowaniu pomocy dla Polaków przebywających w więzieniach francuskich i obozach karnych¹⁷. Dokumenty znajdujące się w zbiorze: Spuścizna Rosy Bailly z domu Dufour 1890–1976, to:

- akcesja 2803, Korespondencja z r. 1940;
- akcesja 2804, Korespondencja z r. 1941;
- akcesja 2805, Korespondencja z r. 1941;

¹⁵ A. Kawałkowski urodził się 8 sierpnia 1899 r. w Warszawie, używał pseudonimów: „Justyn”, „Hubert”, „Roland”, „Bernard”, „Max”, „Valmy”; od 1 XI 1915 r. do 11 XI 1918 r. pełnił czynną służbę w POW; 23 IV – 20 X 1919 r. służył w 6. pp Legionów; 1 X 1919 r. – 1 VI 1920 r. w Szkole Podchorążych ukończył 20 klasę i jednotygodniowy kurs gazowy z postępowaniem bardzo dobrym i pierwszą lokatą; 1 XII 1920 r. – 15 X 1921 r. uczestniczył w kursie przeszkolenia oficerów Szkoły Podchorążych w Warszawie; 1 III 1936 r. – 31 VIII 1937 r. zastępca konsula Generalnego RP w Paryżu; z dniem 1 IX 1937 r. – 20 V 1939 r. Konsul Generalny RP w Lille, do ewakuacji spowodowanej działaniami wojennymi; 1 IX 1939 r. – 23 VI 1940 r. Delegat Cywilny Ambasady RP ds. wojskowych w Paryżu, z zachowaniem stanowiska konsula w Lille; pismem MSZ z dnia 6 VI 1940 r. przydzielony do Ambasady RP we Francji jako radca do spraw specjalnych i w tym charakterze pozostał do 23 IX 1940 r.; 1 V 1941 r. do 15 XII 1944 r. założyciel, organizator i szef POWN „Monika” na terenie Francji, Holandii, Belgii. Odznaczony Krzyżem Niepodległości 1934 r.; Brązowym Medalem za Długoletnią Służbę 1 IV 1938 r.; Złotym Krzyżem Zasługi 10 XI 1938 r.; Srebrnym Medalem za Długoletnią Służbę 11 XI 1938 r.; Virtuti Militari 17 XI 1944 r.; Krzyżem Walecznych 29 I 1945 r.; Złotym Krzyżem Zasługi z Mieczami 23 V 1945 r.; Order of the British Empire 3 II 1948 r. Zmarł 19 sierpnia 1965 r. w Genewie.

¹⁶ Rosa Bailly urodziła się 14 III 1890 r. w Saint-Florent-sur-Cher, zmarła 14 VI 1976 r. w Pau; poetka, autorka wielu publikacji dotyczących Polski m.in. *Au coeur de la Pologne* (1936) oraz zbiorów poezji *Portes du paradis* (1957); przekładów poezji polskiej (m.in. utworów K. Przerwy-Tetmajera, J. Tuwima).

¹⁷ A. Pachowicz, *Towarzystwo Opieki nad Polakami we Francji 1941–1944...*, s. 251.

- akcesja 2808, Korespondencja z lat 1940–42;
- akcesja 2809, Obozy internowanych Polaków we Francji 1940–1941;
- akcesja 2848, akcesja 2821, akcesja 2852, Archiwum Les Amies de la Pologne, Rosa Bailly;
- akcesja 2853, R. Bailly. Les Polonais en France pendant la guerre;
- akcesja 2880, Archiwum R. Bailly.

Zbiór Papiery Anny Bohomolec dotyczące działalności w PCK 1944 – akcesja 4692 zawiera dokumenty odnoszące się do kierowanego przez A. Bohomolec i zorganizowanego w kwietniu 1941 r. przez Francuski Czerwony Krzyż specjalnego Sekretariatu Organizacji Pomocy dla Internowanych Cywilnych i dla Rodzin Rozproszonych. A. Bohomolec była odpowiedzialna za prowadzenie kartoteki zgłaszających się osób i kierowała prośby o pomoc do właściwej organizacji francuskiej. Praca ta wymagała szczególnej ostrożności, ponieważ strona niemiecka śledziła wszelkie przejawy polskiej aktywności mogące szkodzić prowadzonej przez nich akcji pomocy¹⁸.

Józef Kozuchowski to kolejna osoba pracująca w TOPF. Kierował tzw. Patronatem Młodzieży Akademickiej, który zajmował się opieką nad młodzieżą odbywającą studia w różnych ośrodkach akademickich na terenie Francji¹⁹. Był również członkiem Walnego Zgromadzenia Towarzystwa. Zachowana spuścizna to Archiwum Józefa Kozuchowskiego, akcesja 4197: Opieka nad uchodźstwem polskim.

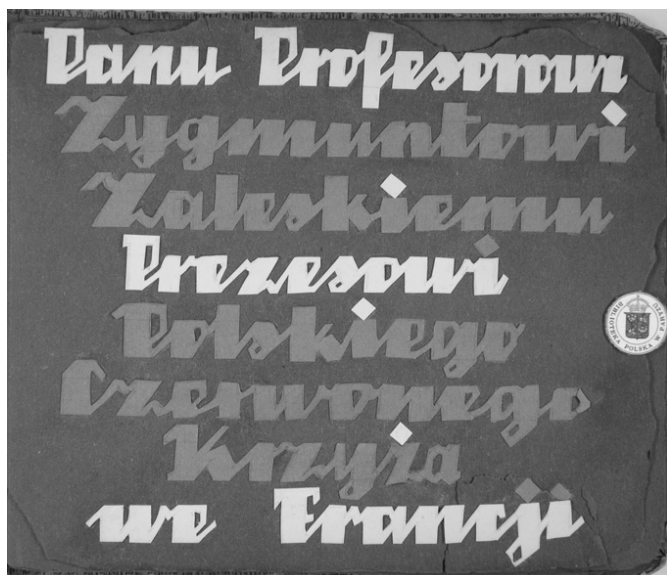
Seweryn Różycki, także pracownik TOPF pracował jako stały rzeczoznawca w Komisji Rewizyjnej. W BPP zgromadzono archiwalia z nim związane w zasobie, Materiały do działalności Seweryna Rożyckiego, akcesja 4342/II.

Piotr Kalinowski pracował w strukturach PCK i TOPF, był także sekretarzem generalnym Związku Polaków we Francji. Wraz z małżonką działał w POWN „Monika”, od października 1941 r. był zastępcą szefa POWN, do jego obowiązków w tym czasie należało m.in. kontaktowanie się z francuskim ruchem oporu, przekazywanie wiadomości o działaniach wojennych, a przede wszystkim o przemieszczaniu się oddziałów niemieckich na terytorium państwa francuskiego, odbierał alianckie zrzuty broni, amunicji i pieniędzy. Pełnił funkcję sekretarza generalnego Centralnego Związku Polaków we Francji, był również członkiem Polskiego Towarzystwa Historyczno-Literackiego. Pozostający w BPP zbiór: Prace Piotra Kalinowskiego, akcesja 3357/III, jest niezwykle ciekawy, obejmuje wszystkie aspekty prowadzonej przez niego działalności.

¹⁸ Ibidem, s. 62.

¹⁹ Ibidem, s. 76, 108.

Z kolei Tytus Komarnicki²⁰ pełnił m.in. funkcję Delegata Rządu RP na Francję od 10 grudnia 1942 r. do 31 grudnia 1943 r., a także Inspektora TOPF. Zachowana spuścizna to: Papiery Tytusa Komarnickiego dotyczące działalności opiekuńczej nad Polakami na terenie Vichy 1942–1944, akcesja 3224.

²⁰ Tytus Komarnicki (ur. 15 I 1896 r. w Jordanowicach koło Warszawy, zm. 9 IX 1967 w Londynie), po ukończeniu gimnazjum w Warszawie studiował prawo w Dorpacie, Warszawie, Paryżu, gdzie w 1923 r. uzyskał tytuł doktora; ukończył Wydział Dyplomatyczny Szkoły Nauk Politycznych w Paryżu; VII–XI 1918 r. pracował w Departamencie Stanu Rady Regencyjnej, potem w MSZ; 1924 r. sekretarz poselstwa RP w Belgradzie; 1924–1928 w Departamencie Politycznym MSZ; 1928 r. sekretarz poselstwa w Berlinie; 1929–1930 radca poselstwa RP w Watykanie, 1930–1931 w Hadze; 1931–1934 zajmował się sprawami związanymi z rozbrojeniem w MSZ; 1934–1938 delegat RP przy Lidze Narodów, w randze ministra pełnomocnego; 1938–1940 poseł RP w Bernie; 1940–1943 nieoficjalny Delegat Rządu RP na Francję; X 1944 – VII 1945 poseł przy rządzie holenderskim w Londynie, potem w Hadze, po zakończeniu misji wykładowca Akademii Prawa Narodów w Hadze, później na Sorbonie i Kolegium Wschodniej Europy w Strasburgu; dr hab. 1955 r. na Wydziale Prawa Polskiego Uniwersytetu na Obczyźnie; założyciel Studium Zagadnień Międzynarodowych; prezes Komitetu Bibliotecznego Polish Research Centre; wiceprezes Komitetu Naukowego Instytutu im. Gen. Sikorskiego; autor m.in. takich prac: *The Rebirth of the Polish Republic*, wydawca Diariusza i tek Jana Szembeka (t. 1–3, 1964–1969), *Documents on Polish Soviet Relations (1939–1945)*. T. Radzik, *Komarnicki Tytus*, [w:] EPEP, t. 2: F–K, s. 440–441; A. Pachowicz, *Wacław Komarnicki (1891–1954) prawnik, minister, polityk, członek Komitetu dla Spraw Kraju*, [w:] *Polska myśl prawnicza w XIX i XX*, pod red. P. Majera, M. Seroki, K. M. Wojciechowskiego, Olsztyn 2012, s. 185–194.

Il. 5. Dedykacja dla prof. Zygmunta Lubicz–Zaleskiego z albumu szpital polski w Marsylii. Źródło: BPP, Materiały osobiste Kazimierza Piotra Zaleskiego akcesja 7413.IX, – Materiały fotograficzne: album szpital polski w Marsylii z dedykacją dla prof. Zygmunta Lubicz-Zaleskiego Prezesa PCK we Francji ok. 1941 r. (album niepaginowany)

Stosunkowo najmniej materiałów archiwalnych, które mogłyby przyczynić się do poszerzenia wiadomości o funkcjonowaniu TOPF, zawierają następujące zbiory: Papiery Tadeusza Błaszkieвича – akcesja 3209, Jan Brzękowski – akcesja 1233, a także Archiwum rodzinne Malinowskich XX wiek:

- sygn. 1899, Francuska wiosna. Fragmenty wspomnień z r. 1940;
- sygn. 1987, Korespondencja Władysława Pobóg–Malinowskiego: Pobóg–Malinowski Krzysztof – Pu.

Dokumentację fotograficzną związaną z TOPF zawiera spuścizna: Materiały osobiste Kazimierza Piotra Zaleskiego – akcesja 7413.IX, Materiały fotograficzne: album szpital polski w Marsylii z dedykacją dla prof. Zygmunta Lubicz–Zaleskiego Prezesa PCK we Francji ok. 1941 r.

Podsumowując można stwierdzić, że pozostałość aktowa TOPF zdeponowana w Bibliotece Polskiej w Paryżu stanowi niezwykle cenny i interesujący zbiór archiwaliów, który dokumentuje działalność opiekuńczą nad Polakami podjętą przez tę instytucję w trudnych wojennych czasach na terytorium obcego państwa. Zgromadzone dokumenty pozwalają na przedstawienie działań podejmowanych przez TOPF, mających na celu zapewnienie

różnorodnej opieki Polakom, osobom cywilnym i wojskowym. Wymienione w artykule archiwalia ukazują funkcjonowanie TOPF w realiach okupowanej Francji i współpracę tej instytucji z władzami francuskimi, są źródłami, do których na pewno należy odwoływać się opisując ten okres dziejów Polski i Polaków.

Streszczenie

Celem artykułu jest charakterystyka pozostałości aktowej Towarzystwa Opieki nad Polakami we Francji (TOPF) z lat 1941–1944. Znajdziemy tam dokumenty strony polskiej (m.in. polskiego rządu, PCK i TOPF), a także strony francuskiej (m.in. poszczególnych ministerstw, którym podlegały instytucje opiekuńcze na terytorium państwa francuskiego). TOPF, które od 12 czerwca 1941 r. zastąpiło PCK, działało pod nadzorem francuskiego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Ministerstwa Pracy. W Statucie TOPF, który został zatwierdzony przez francuskiego ministra spraw wewnętrznych dekretem z 17 sierpnia 1941 r., zapisano, że głównym zadaniem tej instytucji miało być zapewnienie pomocy materialnej, intelektualnej i moralnej potrzebującym obywatelom polskim znajdującym się na terenie państwa francuskiego. Prawną siedzibą Towarzystwa był Lyon. W rzeczywistości władze TOPF przebywały w Romans (departament Drôme) od 1 września do 31 grudnia 1941 r., a później w La Tronche (departament Isère).

SŁOWA KLUCZOWE: Towarzystwo Opieki nad Polakami we Francji (Groupement d'Assistance aux Polonais en France); PCK; Biblioteka Polska w Paryżu

Summary

The main aim of this paper is to characterise the archival resources from 1941-1944 of the Welfare Society for the Poles in France (name in French: Groupement d'Assistance aux Polonais en France, name in Polish Towarzystwo Opieki nad Polakami we Francji), which includes documents from the Polish side (including the Polish government, the Polish Red Cross and the Welfare Society for the Poles in France), as well as from the French side (including the various ministries to which welfare institutions on the territory of the French state were subordinate). The Welfare Society for the Poles in France, which replaced the Polish Red Cross from 12 June 1941, operated under the supervision of the French Ministry of the Interior and Ministry of Labour. The Statutes of the Welfare Society for the Poles in France, which were approved by the French Minister of the Interior by decree of 17 August 1941, stated that the main task of this institution was to provide material, intellectual and moral help to needy Polish citizens located on the territory of the entire French state. The legal seat of the Welfare Society for the Poles in France was Lyon, but in reality, the authorities resided in Romans (department of Drôme) from 1 September to 31 December 1941, and later in La Tronche (department of Isère).

KEY WORDS: the Welfare Society for the Poles in France (Groupement d'Assistance aux Polonais en France); the Polish Red Cross; the Polish Library in Paris.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Biblioteka Polska w Paryżu

- Archiwum Józefa Kożuchowskiego: akcesja 4197.
- Archiwum Mieczysława Biesiekierskiego: sygn. 1, 3, 8, 11.
- Archiwum Polskiego Czerwonego Krzyża we Francji ze spuścizny Józefa Jakubowskiego, sygn. tym. 1–20, 22, 25, 28–29, 41, 47.
- Archiwum rodzinne Malinowskich XX wiek: sygn. 1899, 1987.
- Dokumenty osobiste i materiały biograficzne Aleksandra Kawałkowskiego. Pol., franc., ang. 1919–1965: sygn. 1136.
- Jan Brzękowski: akcesja 1233.
- Materiały do działalności Seweryna Rożyckiego: akcesja 4342/II.
- Materiały osobiste Kazimierza Piotra Zaleskiego: akcesja 7413.IX.
- Papiery Anny Bohomolec dotyczące działalności w PCK 1944: akcesja 4692.
- Papiery osobiste Zygmunt Lubicz Zaleski: sygn. akc. 3880/1, akc. 3882/1, akc. 2917/1.
- Papiery Tadeusza Błaszkiewicza: akcesja 3209.
- Papiery Tytusa Komarnickiego dotyczące działalności opiekuńczej nad Polakami na terenie Vichy 1942–1944: akcesja 322.
- Prace Piotra Kalinowskiego: akcesja 3357/III.
- Spuścizna Rosy Bailly z domu Dufour 1890–1976: akcesja 2803–2805, 2808–2809, 2821, 2848, 2852, 2853, 2880.

Instytut Polski i Muzeum im. gen. W. Sikorskiego, PRM-K 16, 4, k. 35.

Literatura

Babiński M., *Z akcji Polskiego Czerwonego Krzyża, „Wojenny Rocznik Emigracji Polskiej we Francji 1939–1944”*, Lyon 1945.

Kalinowski P., *Emigracja polska we Francji w służbie dla Polski i Francji 1939–1945*, Paryż 1970.

Kraszewski P., *Zaleski Lubicz Zygmunt*, [w:] *Encyklopedia Polskiej Emigracji i Polonii*, t. 5: S–Ż, red. naczelny K. Dopierała, Toruń 2005, s. 382–383.

Lubicz-Zaleski Z., *Dziennik nieciągly 1904–1925*, oprac. i przypisami oparzyła M. Willaume, Paryż–Łódź 1988.

Niewęglowski A., *Brève histoire de l’Hôtel 6, quai d’Orléans*, [w:] *Bibliothèque Polonaise de Paris: colloque de 20–21 septembre 2004*, réd. M. Stęplewska, Cracovie 2008.

Pachowicz A., *Towarzystwo Opieki nad Polakami we Francji 1941–1944*, Toruń 2013.

Pachowicz A., *Wacław Komarnicki (1891–1954) prawnik, minister, polityk, członek Komitetu dla Spraw Kraju*, [w:] *Polska myśl prawnicza w XIX i XX*, pod red. P. Majera, M. Seroki, K. M. Wojciechowskiego, Olsztyn 2012, s. 185–194.

Pezda J., *Historia Biblioteki Polskiej w Paryżu w latach 1838–1893*, Kraków 2013.

Pułaski F., *Biblioteka Polska w Paryżu w latach 1893–1948*, Paryż 1948.

Radzik T., *Komarnicki Tytus*, [w:] *Encyklopedia Polskiej Emigracji i Polonii*, t. 2: F-K, red. naczelny K. Dopierała, Toruń 2005, s. 440–441.

Seroka K., *Biblioteka Polska w Paryżu (1838–1871). Studium bibliologiczne*, Warszawa 2017.

Wierzbiański B., *Polonia zagraniczna w latach 1939–1946*, Londyn 1946.

Zabięło S., *Na posterunku we Francji*, Warszawa 1967.

Ziejka F., *Skarby kultury polskiej na Wyspie Świętego Ludwika w Paryżu*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, *Prace Literackie* 2015, nr 55, s. 17–33.